
NORMIRANJE BESEDNEGA REDA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA – ZAČETNA STAVA NASLONK

Članek se osredotoča na zgodovinski oris preučevanja besednega reda predvsem v povezavi s stavo zaimenskih naslonk in na vprašanje stave brezglasnice na začetno mesto v stavku. Podan je tudi pregled posameznih jezikoslovnih del in poimenovanja obravnavanih pojmov. S. Škrabec in M. Murko sta si bila na primer pri razumevanju stave brezglasnic (predvsem na začetnem stavčnem položaju) nasprotna. Če je prvi poudarjal, da je pisni oz. knjižni jezik vse prevečkrat podlegel tujim vplivom (predvsem latinščini in grščini), je Murko vseskozi menil, da je stava brezglasnice na začetnem stavčnem položaju značilnost slovenskega jezika, ki se je ne bi smelo prepovedovati.

Ključne besede: besedni red, začetna stava naslonk, M. Murko, S. Škrabec, zaimenska naslonka

1 Uvod

Eno zelo zanimivih poglavij skladnje so gotovo vprašanja o besednem redu. Ker je tudi eno najtežjih, se ne čudimo, da v slovenščini, ki je skladenjsko manj raziskana, še ni dognano (Toporišič 1982: 161).

Uvodne besede so bile resda napisane pred skoraj 40 leti, vendar so še vedno aktualne in na nek način še vedno niso dobile svojega končnega odgovora. Še vedno je poznavanje zakonitosti besednega reda slovenskega jezika, ki bi zaobjemalo tudi popolno pokrajinsko oz. narečno sliko, le delno. Toporišičeva *Slovenska slovnica* (v nadaljevanju *SS*) (2000: 667) in posamezne razprave (npr. Žele 2018; Zuljan Kumar 2003, 2019) se dotikajo (le) nekaterih osnovnih vprašanj, temeljitih raziskav, ki bi se poglobile v prosto in stalno stavo, in sicer tako znotraj knjižnega jezika kot v vseh pokrajinskih oz. narečnih govorih, še ni.

Ta prispevek želi le spodbuditi k nadaljnjim raziskavam besednega reda in ne bo razreševal ali na novo odkrival besednorednih zakonitosti. Najprej bo podan zgodovinski oris preučevanja besednega reda predvsem v povezavi s stavo zaimenskih naslonk, nato pa se bomo osredotočili na vprašanje stave brezglasnice na začetno mesto v stavku.

2 Zgodovinski oris obravnave naslonk

Podan bo zgodovinski pregled¹ obravnave besednega reda, in sicer predvsem v povezavi s stalno stavo oz., natančneje, stavo naslonk. Zanimalo nas bo, kako so posamezni jezikoslovci poimenovali obravnavane pojme in kateri med njimi so se kot prvi posvečali izbrani tematiki.

Adam Bohorič (1584: 79–81) v slovnici pri obravnavi osebne zaimka že navede nekatere naslonske oblike. V tožilniku tako zaradi apokope poleg oblik *mene, tebe, njega, sebe* navede tudi oblike *me, te, ga* in *se*. Samih razlik med oblikami ne pojasnjuje, prav tako ne obravnava besednorednih zakonitosti v povezavi s krajšimi oblikami. Če Bohoričeva slovnica klitične oblike vsaj nakaže, jih Pohlinova (1768: 48–49) popolnoma prezre. Pri paradigmi navede le dolge, naglasne oblike, ki jih uporabi tudi v nepoudarjenih položajih, npr. *Na čim mene spoznaš?, Gospa Teteka so mene redili, /S/obji mene bole* (1768: 138, 140). Prva nadrobnejša obravnava klitik se kaže pri Kopitarju (1809: npr. 280–282). V slovnici so med oblikami osebne zaimka navedene naslonske oblike tako v roditeljskem in dajaljskem kot tudi v tožilniku (razen pri dvojini ter mošini 1. in 2. osebe). Kopitar pri obravnavi naslonk izhaja iz pregleda Bohoriča in prevodov *Biblije* Dalmatina in Japlja. Opozarja (1809: 284) na pomanjkljivost prvih prevodov, ki so bili preveč pod vplivom latinščine oz. nemščine, zaradi česar naslonske oblike niso bile sprejete v knjižni jezik. Tako Dalmatin kot Japelj uporabljata le naglasne oblike. Kopitar med drugim v povezavi z osebnimi zaimki kot prvi opozarja na napačno leksikalno rabo osebne zaimka v vlogi osebka. Za slovenščino je namreč značilen morfemsko izraženi osebik. Kopitar (1809: 286) tudi tu npr. Japlju očita prevelik vpliv nemščine. Kopitar nadalje kot prvi uporabi termin *enklitičnost* (1809: 284–286)² in pojasni, da se dolga oblika zaimka rabi le ob poudarjanju. Za ta članek je bistveno tudi to, da rabo naslonke na začetku stavka označi za sprejemljivo. V povednem naklonu mu je bližja proklitična stava kot enklitična. Naslednji jezikoslovec, ki je pomembno soprispeval k obravnavi naslonk, je Vodnik (1811: 55–63), ki tako kot Kopitar navaja naglasne in naslonske oblike osebne zaimka tako v roditeljskem, dajaljskem kot tožilniku. Kot prvi poda pravila za razvrščanje brezglasnic znotraj naslonskega niza.

Opomin. *Sem, si, sva, smo, ste, so* ino *bi* medstavljamo med *ki* ino *ga; jo, jima, jih, jim,* kakor: *Ta je nam hvaležen, ki smo mu pomagali. Ta je tista, ki bi ji jez, rad nekaj rekel, ako bi se zamere ne bal.*

¹ Za zgodovinski pregled gl. tudi: Sever Torkar 2013 in Peti-Stantić 2007.

² Man sieht, die verkürzten Pronomina Können, wie im Griechischen, enklitisch seyn (1809: 286).

Tretje lice *je* pa ne medstavljamo, kakor: *Žena, ki jo je per meni vidil.* (1811: 62–63.)

Pomembno je, da Vodnik (1811: 162–163) naslonke obravnava tudi v poglavju o glasoslovju: »Kratki so vselej enozložni predlogi, tudi narečje *ne*, in vezi *pa*, *pak*, glagol *bi*, namestimena *me*, *te*, *se*, *mi*, *ti* namest *meni*, *tebi*. Predlogi so tudi kratki v zloženih besedah /.../«³

Dokončen opis razvrstitve zaimenskih naslonk je domislil Metelko (1825: 198–200, 263–264). V poglavju o besednem redu (*Wortfolge*) postavi pravilo, da dajalniške naslonke stojijo pred tožilniškimi in roditeljskimi (npr. *mu jo pokličem /.../* oder *pokličem mu jo /.../*, *bal sem se ga /.../* oder *sem se ga bal*). Zanimivo je, da vsi Metelkovi zgledi vsebujejo refleksivne oblike (*si*, *se*), za katere pa ne postavi besednorednega pravila. Poleg zaimenskega naslonskega niza določi še nekatere druge zakonitosti: naslonka stoji pred glagolom, če se stavek začne z veznikom, pri velelniški obliki zaimenska naslonka stoji za glagolom, pomožni glagol *je* stoji za zaimenskimi breznaglasnicami (*videl ga je*), oblike pomožnika za 2. in 1. osebo stojijo pred zaimenskimi oblikami (npr. *sem ga videl*), pogojna beseda *bi* stoji pred zaimenskimi breznaglasnicami (npr. *bi ga poznal*, *ko bi ga bil videl*), nikalnica *ne* stoji takoj pred glagolom.

Za konec pregleda Metelkove slovnice naj še omenimo, da Metelko zaimenske breznaglasnice imenuje *die tonlosen Fürwörter*, naslonke pomožnega glagola pa *die Hülswörter*.

Slovensko poimenovanje za naslonke prvi uporabi Škrabec (1895: 208): »Nekatere besedice se z drugimi skupaj izgovorjene nič ne poudarjajo; imenujemo jih zato breznaglasnice. Te so dvojne, po tem, kaker se izgovarjajo ali spred pred naglašeno besedo, ali pa za njo. Perve imenujemo proklitike, druge enklitike.«

Pomemben mejnik pri obravnavi breznaglasnic pomeni delo *Enklitike v slovenščini* (1891–1892) Matije Murka. Omenjeno delo,⁴ ki je nastalo na pobudo Miklošiča, še danes velja za najobsežnejši in najpopolnejši opis naslonk. M. Murko kot prvi poda splošno definicijo naslonk (*Besede, katere podrejajo druge svojemu naglasu.*), poleg tega pa vsako naslonko etimološko razloži in poda njene narečne različice. Kot pred njim že Kopitar tudi Murko (1891: 1–4) opozarja na napačno rabo naglasnih zaimkov pri piscih 16. stoletja: »Pred razpravljanjem tega predmeta je treba nekaterih občnih zgodovinskih opazk, ki so važne za pravo oceno virov. Enklitikam se je godila namreč često krivica pri pisateljih 16. stoletja do naših dnij. V 16. stoletji jih niso marali, le Krell se drži narodnega govora. /.../ Trubar je tudi v tem oziru pisal res nemščino s slovenskimi besedami.«

³ Na to je kot prvi opozoril že Sever Torkar (2013: 86).

⁴ Gre za dve obsežni raziskavi o breznaglasnicah v slovenskem jeziku. V prvi (65 strani) se je osredotočil na oblikoslovne, v drugi (36 strani) pa na skladenjske značilnosti naslonk.

M. Murko tudi prvi zapiše, da naslonka stoji za prvo naglašeno besedo v stavku, ker pa ne more ločiti zveze pridevnika in samostalnika ali zveze prislova ter glagola, stoji za njo. Prvi tudi opozarja, da je obravnava stave naslonk in besednega reda nasploh za slovenščino težavno dejanje.

Kako se naj razstavljajo besede v stavku, je samo po sebi težavno učiti, tem bolj v slovanskih jezikih, ki hodijo radi pri tem svoja posebna pota. To prednost slovanskih jezikov lahko vsaka oseba porabi po svojih potrebah ali pa po svoji nastrojenosti. Razlike pa se ne ravnaajo samo od slučaja do slučaja po osebah, ki govorijo ali pišejo, ampak večkrat se razhajajo nadaleč tudi posamezna narečja. (1891: 21.)

Naslednji, pri katerem se bomo ustavili, je Breznik (1908, 1916). Če sta Kopitar in Murko pri zgodovinskem pregledu stave klitik omenjala predvsem nemško stavo s slovanskimi besedami, je Breznik (1908: 230) glasnik opozarjanja na hrvaško stavo naslonk. Stavo naslonk npr. v Trdinovi bajki označi za hrvaško in zato napačno: »Mislili so, da je Bog od konca spal. Ko pa je prišel čas, da se je zbudil in se je začel ozirati, ustvaril je (enklitik ne bomo popravljali, ker vsak sam ve, kako je zdaj prav, ko smo opustili hrvaško enklitiško stavo in se oprijeli zopet domače!) njegov prvi pogled našo lepo zemljo /.../.«

Pri omenjanju hrvaškega vpliva je treba še dodati, da je Breznik v razpravi *Stritarjev slog* navdušen nad Stritarjevo opustitvijo hrvatenja oz. Levstikove stave naslonk.

Pustimo že vendar tisto neuspešno približevanje k drugim slovanskim narečjem, sosebno hrvaščini. Hrvatje naj pišejo hrvaško, mi pa slovensko; saj si vendar lahko ostanemo bratje in se lepo sporazumevamo med seboj. Iz te mešanice ne bo dobrega kruha. In pa tisto novo besedoslovje! »Oče imel je tri sinove. — Tu zagledal ga je!« To je morebiti vse prav pristno slovansko ali hrvaško — našemu ušesu je zoprno! To stavo naslonic je po Levstikovem vplivu rabil sam vse življenje, uprl se ji je šele, ko je bil Levstik mrtev. (Breznik 1924: 134.)

Breznik naslonke imenuje naslonice, postavlja pa pravilo, da breznaglasnica v stavku stoji na drugem mestu oz. za prvim stavčnim členom.

Kadar ima stavkov člen, ki začenja stavek, pri sebi še kakšen prilastek ali kako drugo pojasnilo, tedaj jemljemo vkup vse, kar gre skupaj in dela prvi stavkov člen, in za njim šele pride naslonica. (Breznik 1908: 263.)

Beseda naslonka je prvič uporabljena v slovnici štirih avtorjev.

Imamo pa v govoru tudi besede, ki nimajo svojega besednega poudarka /.../. To so enozložni zaimki, pomožni glagoli, prislovi, predlogi in vezniki, ki so pomensko tako tesno povezani s prihodnjo ali prejšnjo besedo, da se naslonijo nanjo kot njen nepoudarjeni zlog; zato jim pravimo naslonke ali enklitike. (Bajec, Kolarič, Rupel in Šolar 1956: 32.)

Sama slovnica za obravnavo besednega reda, še posebno stavo naslonk, ne pomeni nadaljnjega razvoja v primerjavi s predhodnimi obravnavami besednega reda. Na nek način pri stavi naslonk pomeni celo pomik nazaj, saj za stavo naslonk piše (Bajec,

Kolarič, Rupel in Šolar 1956: 33): »Zanje velja pravilo, da stoje za prvim pojmom v stavku, naj bo izražen z eno besedo ali z več besedami, ki se skup jemljejo, ali s celim stavkom.«

Toporišič (*SS* 1976 in 2000) v primerjavi s predhodnimi slovničnimi obravnavami besednega reda oz. stavo naslonk razširi skupino naslonk.⁵ Med naslonke doda npr. tudi členek *naj*, drugače pa pri obravnavi naslonskega niza (2000: 671), ki ga deli na enklitičnega (zaslonskega) in proklitičnega (predslonskega), sledi Škrabcu.

Med novejšimi raziskavami zlasti stalne stave in s tem povezanega naslonskega niza je treba omeniti dva jezikoslovca, in sicer J. Orešnika (1985, 1986) ter V. Nartnika (1981, 1987). Pri prvem je v ospredju predvsem pravilo o izpuščanju desno ponovljenih naslonk in dvigovanje naslonke iz nedoločniških polstavkov, pri drugem pa naravna razvrstitev zaimenskih naslonk od druge (sozvalne) preko središčne prve (samozvalne) do tretje (nezvalne) osebe, kar je posredno sicer ugotavljal že M. Murko. Nartnikove (1987: 69) ugotovitve deloma izpodbijajo Toporišičeve trditve v povezavi s stavo zaimenskih naslonk, saj dokazujejo, da dajalniške naslonke ne stojijo vedno pred tožilniškimi in roditeljskimi. Poudarjajo, da je stava zaimenskih naslonk odvisna od osebe zaimka in ne sklona. Zaimki prve osebe se namreč postavljajo pred zaimki tretje osebe.

3 Naslonke na začetku stavka

V svojih spominih je M. Murko zapisal:

Po doktoratu sem hotel opraviti državne izpite iz nemščine in slovenščine. Kot nemška domača naloga je bila sprejeta moja disertacija, za slovensko mi je dal Miklošič nalogo *Enklitike v slovenščini. /.../ Za jezikovni razvoj je bil zanimiv pojav, da so se enklitike s časom prenesle tudi na stavčne začetke. Zato je celo pri takšnem pesniku, kot je Prešeren, Fr. Levstik mnogo verzov »popravlil«. (1952: 52.)*

Kot je iz uvodnega citata razvidno, se bomo v nadaljevanju osredotočili na vprašanje (ne)upravičenosti postavljanja pravila, da na mestu stavčnega začetka naslonke ne stojijo oz. da stojijo le v posebnih primerih.

V *Novi slovenski skladnji* J. Toporišiča, ki sledi Škrabčevim besednorednim načelom, je o začetni stavi naslonk napisano:

Že Škrabec je odgovoril na to vprašanje takole: Smemo reči, da je v naši slovenščini sploh dobro ohranjen stari red, ki pravi, da stoje enklitike na drugem mestu v stavku. /.../ Naslonke pa stojijo v slovenščini lahko tudi čisto na začetku stavka (povedi). Že Murko je navajal primere *Se kralj Matjaž oženil je*. Škrabec je s tem v zvezi pisal, da sme stati naslonka čisto na začetku le tedaj, če je naglašeni prvi stavčni člen, kateremu

⁵ Toporišič je tudi prvi, ki je v skupino naslonk uvrstil vse dvojsinske in množinske oblike za 1. ter 2. osebo v roditeljski, dajalniški in tožilniški.

naslonka po pravilu sledi (ali kot je bilo omenjeno, tudi vprašalni členek ali vezniška beseda), izpuščen. /.../ Ne sme pa po pravici stati enklitika na prvem mestu, je pisal Škrabec, kjer ni spred nič izpuščenega, ali bi se vsaj ne bilo imelo nič izpustiti. S tega stališča je v nasprotju z M. Murkom grajal primere kot *Se kralj Matjaž oženil je /.../*. (Toporišič 1982: 175–176.)

Iz obeh predhodnih citatov lahko razberemo neskladje. Če je M. Murko naklonjen stavi enklitike na začetku stavka (kar bomo pokazali tudi v nadaljevanju), Škrabec in Toporišič⁶ to dopuščata le izjemoma (največkrat ob elipsi). Zanimalo nas bo, ali je stava naslonke na začetku stavka res le vpliv latinskih in grških svetopisemskih izvirnikov, kot je trdil Škrabec (*Cvetje* XIV, 1895, zv. 4, str. d), ali pa je to nekaj, kar je pravzaprav za slovenski jezik naravno, kot je trdil M. Murko. Hkrati bomo posredno pozorni tudi na postavljanje pravila razvrščanja znotraj naslonskega niza.

Če Pohlin v oblikoslovnem in oblikotvornem delu slovnice (1768) navaja le daljše oblike osebnih zaimkov, je iz primerov razvidno, da so mu naslonke na začetnem položaju stavka kljub temu domače: *Se zajde* (157), *Sem se bala* (159), *Sem se bal* (159), *Je velka cesta* (192), *So moj oča* (192), *Se moj sin* (192), *Bo še zajt* (193). Posredno je pri Pohlinu raba naslonskosti razvidna tudi iz obravnave zapisa enočrkovnih predlogov, ko zapiše, da ti predlogi s prvim zlogom navezane besede tvorijo en sam zlog (169–170): npr. *k'očetu*, *z'materjo*, *h'kraju*.

V Kopitarjevi slovnici (1809: 280–289) so pri osebnem zaimku naslonke v rodilniku, dajalniku in tožilniku že navedene, prav tako so natančno podane razlike v rabi daljših in krajših oblik osebnega zaimka. Kopitarjeva slovnica tudi kot prva prinaša omembo naslonskosti, čeprav v njej ni zaslediti pravil razvrščanja znotraj naslonskega niza. Glede začetne stave naslonk lahko vidimo, da Kopitarju ni bila tuja, saj se naslonka na začetku stavka pogostokrat pojavlja v primerih: npr. *se veselim* (283), *se me boji* (284), *mi da* (285), *se ni treba bati* (285). V prvi opombi na str. 285 Kopitar celo zapiše, da zaimenske naslonke stojijo pred glagolom, ker so proklitične, zaradi česar je stava v povednih stavkih podobna kot v italijanščini in francoščini. Kopitar (280–289) meni, da sta Dalmatin in Japelj⁷ pri prevajanju Biblije zaradi nekritičnega naslanjanja na latinski ter nemški jezik prezrla dvojnost zaimenskih oblik in tako napačno rabila le daljše oblike, kar je nadalje vodilo v napačno predvidevanje, da so krajše oblike izmalicene variante ljudskega jezika.

⁶ Naslonke, zlasti zaimenske in glagolske, stojijo na začetku povedi le: v drugem delu združene povedi (*Prosil so me. In sem jim šel na roko.*); pri odločevalnih vprašalnih povedih (*Ste se imeli dobro?*); kadar je pred njimi izpuščena sama po sebi razumljiva naglašena beseda (*Se bo nadaljevalo.*); za stilno poudarjanje (*Je priden ta vaš fant.*); pri ritmiziranju (*Še kralj Matjaž oženil je.*) (Toporišič 1992: 125).

⁷ B. Kumerdej, ki je sodeloval pri Japljevem prevodu Biblije, v svoji nikoli objavljeni slovnici piše, da so dolge zaimenske oblike v nepoudarjenih položajih rabili brez njegovega odobranja. Slovnice napake, kot jih je imenoval, naj bi nastale zaradi neustreznega prevajanja iz klasičnih jezikov in nemščine v stilu od besede do besede. Murko (1892: 4) je o slednjem zapisal: »Kumerdej v svoji slovnici (na 127. poli) sam izjavlja, da omenjeni slovniški grehi niso njegovi.«

Začetne naslonke lahko med primeri najdemo tudi pri Metelku. Kljub temu torej, da Metelko eksplicitno ne razmišlja o ustreznosti naslonke na začetnem stavčnem mestu, mu tovrstna pozicija ni nenavadna: npr. *me je videl, te je videl, ga že dolgo poznam, sva se ga bala* (1825: 263). Metelku je tako naravno, da nepoudarjeni glagol stoji za zaimensko naslonko.

Pri sledenju stave naslonk na začetni položaj se je nujno ustaviti pri Antonu Murku, ki je 1832 izdal zelo odmevno slovnico. A. Murku sta tako proklitičnost kot enklitičnost ustrežni: npr. *ga bom vprašal – ich werde ihn fragen; ga bomo vjeli – wir werden ihn gefangen nehmen; me je vidil – er hat mich gesehen* (1832: 154) in *se ga boji oder boji se ga, er fürchtet sich vor ihm* (1832: 154). A. Murko doda, da pri proklitični stavi glagol nima poudarka, pri enklitični pa ga nasprotno ima.

Proti stavi breznaglasnic na začetni stavčni položaj je med slovnicarji kot prvi izraziteje nastopil A. Janežič, ki je leta 1854 izdal *Slovensko slovnico*. Slovnica je doživela deset izdaj, v šolah pa se je množično uporabljala kar 62 let, zato lahko nedvomno trdimo, da je imela velik vpliv⁸ tako na splošnega govorca slovenščine kot tudi na vse tiste, ki so bodisi poučevali bodisi raziskovali ali normirali slovenski knjižni jezik. Janežičeva slovnica stavo naslonke na začetni položaj prepove.

Ker je prvo mesto v stavku vedno najvažnejše, zato ne smejo začenjati govora breznaglasne besedice ali breznaglanice. /.../ Keder se pa zaimek kot osebek v glagolu skrije, v tem primerljeju stopi breznaglasnica vselej za dopovedek, n. pr. *Dobro mu je (ne pa: mu je dobro), kakor ribi v vodi*. N. pr. - *Vlačí se kakor megla brez vetra (ne pa: se vlačí ...)*. N. pr. - *Beseda mu teče (ne pa: mu beseda teče), kakor sok v dobu* /.../. (1854: 168.)

V duhu časa, v katerem je nastala slovnica, Janežič posredno tudi pojasni, zakaj naj breznaglasnica ne bi stala na začetnem položaju stavka. 19. stoletje, predvsem pa njegova druga polovica, je bilo prežeto s slavizacijo, ki ni bila prisotna le na besedotvorni in oblikoslovni ravni, pač pa tudi na ravni skladnje (predvsem besedni red).

Zoper to pravilo, ki je potrjeno po rabi vseh drugih slovanskih narečij, vedno še pogosto grešimo; bodimo torej pazni v stavi breznaglasnic, in zasuknimo se tudi v tej reči na pravo pot; le resne volje je treba, pa bode odpravljena tudi ta napaka, ki v naši pisavi toliko mrzi drugim Slovenom.⁹ (1854: 168.)

Odsvetovanje stave naslonk na začetni stavčni položaj je v svoja dela vključil tudi Škrabec, ki zagovarja drugo mesto, pri čemer izhaja iz dela *Über ein Gesetz der*

⁸ Čeprav gre v osnovi za šolsko slovnico, je to ena od najvplivnejših slovenskih slovníc, saj je (podobno kot slovnica Jožeta Toporišiča za čas od leta 1976) v 2. polovici 19. stoletja veljala za temeljno referenčno in normativno slovnico slovenskega jezika (Fran.si/slovnice in pravopisi – Janežič).

⁹ Ko je ugotavljal že M. Murko, začetno stavo naslonk poleg slovenščine pozna le še bolgarščina: »V sorodnih slovanskih jezikih nahajamo ga le redko, pri najbližjih štokavskih sosedih ga sploh ni. Najbolj je slovenščini v tem podobna bolgarščina« (1892: 34–35).

indogermanischen Wortstellung Jacoba Wackernagla (1892). Škrabec sicer dopušča možnost začetne stave naslonk, vendar le v primeru elipse.

Ako pustimo namreč prvo mesto prazno, stoji enklitika na drugem in vendar začenja stavek. To se godi 1. v vprašanjih, kjer je izpuščeno spred: ali, kaker: te zebe? – si ga videl? – si se ga ženaveličal? 2. v stavkih, ki navajajo vzrok, kjer se izpušča ker, n. pr.: *Le hitro pojdi, je daleč. – Danes ne grem, je že prepozno. – Tepem ga ne, se mi smili. – So oča doma? Ni jih ne, so šli na semenj. – O, ni nil bos ne, je imel kosmate noge (ne: Imel je kosmate noge) – Človek se težko prav spočije poleti, je prekratka noč, pa dela preveč.* (Škrabec 1994–1998: 2, 214.)

Škrabec (1895) je naslonke natančneje obravnaval v 14. letniku revije *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, in sicer v 3., 4. in 5. zvezku.

Škrabec nikjer izrecno ne pojasni, zakaj začetni položaj naslonk odsvetuje oz. mu je ta celo napačen. V kritikah prevodov (npr. Dalmatina, Kastelca, Japlja) je največkrat strog in začetno stavo klitik označuje za nedopustno napako. Največ primerov navaja iz Dalmatinovega prevoda *Biblije* (npr. *Je bil pak en bogat mož, ta se je oblačil v škerlat inu v dragu platnu*). Vse po vrsti razlaga z neposrednim prevajanjem iz latinščine in grščine (lat. *Erat autem* = sl. *Je bil pak*). Tudi za novejša primere z naslonkami na začetnem stavčnem položaju iz *Biblije* krivi prevajanje iz latinščine in grščine, saj naj prevajalci ne bi želeli rabiti zaimkov, ki jih v latinskih ter grških besedilih ni bilo.

Začetni položaj naslonke¹⁰ v stavku, kjer ni nič izpuščeno, mu je napačen celo v poeziji. Škrabec navaja precej tovrstnih primerov v ljudskih pesmih (npr. *Se kralj Matjaž oženil je*) in umetni poeziji (npr. pri Prešernu).

Škrabec pa, morda celo v nasprotju s predhodno napisanim, zagovarja prevajanje iz latinščine po metodi beseda za besedo v liturgičnih besedilih in zato tu brez pomisleka postavlja naslonko na prvo mesto. »Jaz sem za to konstrukcijo, ker sem take misli, da se imajo liturgični teksti prevajati natanko po besedah, kolikor le jezik sam dopušča« (Škrabec 1994–1998: 3, 130).

Tako mu je za molitveni verz *te rogamus, audi nos* ustrežnejši prevod *te prosimo, usliši nas* kot pa *prosimo te, usliši nas*.

Za konec pregleda Škrabčeve obravnave naslonk naj še dodamo, da je Škrabec sestavil seznam 24 tipičnih nizov naslonk: npr. *sem ga, si ga, ga je, sva ga, sta ga, smo ga, ste ga, so ga, sem si ga, si si ga* itd. (Škrabec 1994–1998: 2, 218). Pravil razvrščanja znotraj nizov ne opredeli oz. jih ne postavi, naredi pa v 3. zvezku (1895) podroben pregled različnih vrst naslonk,¹¹ ki jih deli na proklitične in enklitične.

¹⁰ Naslonke in njihove značilnosti je obravnaval tudi pri sestavi svojega umetnega jezika, ki ga je poimenoval eulalija (blagoglasna).

¹¹ Na to je v nasprotju z nekaterimi drugimi jezikoslovci (npr. Peti-Stantić 2007a: 14) opozarjal že Sever Torkar (2013: 27).

Zaključimo torej lahko, da sta si bila Škrabec in Murko pri razumevanju stave klitik (predvsem na začetnem stavčnem položaju) nasprotna.¹² Če je prvi poudarjal, da je lahko le ljudski jezik zgled za »pravilno« stavo, saj je nepokvarjen in nepopačen, pisni oz. knjižni jezik pa je vse prevečkrat podlegel tujim vplivom (predvsem latinščini in grščini), je Murko vseskozi menil, da je stava breznaglasnice na začetnem stavčnem položaju značilnost slovenskega jezika, ki se je ne bi smelo prepovedovati. Če je bil torej Škrabec normativen in je postavljaj pravila, je Murko ostajal le na ravni opisovanja.

Murko je v že omenjenih raziskavah o breznaglasnicah svoje ugotovitve začel z razmišljanjem, da ima slovenščina ekspiratoren ali emfatičen naglas, medtem ko je muzikalnega ali toničnega najti le v nekaterih narečjih. Govorni takt v slovenščini bi bil tako podoben trohejsko-daktilskemu ali jambsko-anapestičnemu ritmu. »Trohejci so Slovenci, kakor vemo v južnih in vzhodnih krajih, kjer je premikanje naglasa od konca k začetku že zelo napredovalo, jambovci v severozahodnih« (Murko 1891: 7).

V nadaljevanju nas bosta zanimali predvsem Murkova definicija breznaglanic in obravnava stave naslonk na začetni položaj stavka oz. Murkovo razumevanje le-te. Murko (1891: 9) breznaglasnice opredeli kot besede, »ki v govornih taktih nimajo naglasa. Govorni takti so pa jako izpremenljivi, kakor po vsebini tako po hipnem in večkrat svojevolumnem razumevanji in razpoloženosti govornikovi.«

Murko že kmalu po uvodnem ugotavljanju vrst naglasa v slovenščini zapiše, da so se sčasoma naslonke izneverile položaju na sredi stavka in se začele pomikati proti začetku.

Prepričali smo se že dosedaj, da so enklitike lahko bolj ali manj močno naglašene. Zaradi tega so se v teku časa tudi izneverile svojemu mestu in značaju: sedaj jih lahko nahajamo tudi na začetku stavka, ne samo kakor proklitike, kar bi se lahko teoretično trdilo, ampak tudi samostalno naglašene /.../. Posebe omeniti je treba enklitik na začetku stavka, na katere se naslanjajo druge, posebno obrušene: *Te, m (-bom) hotla imet' Znam poslat' po te. /.../ Se j' teti pa u wabriswàunku wàbrisat. /.../* Celo troheji se lahko začenjajo s takimi enklitikami: *Se' j prekucnil trikrat čez grâp*. Tako stavljenje enklitik se je seveda le v teku časa vteplo, ker enklitike, bodisi same bodisi v družbi drugih, so sprva bile mogoče le v sredi stavka. (Murko 1891: 10.)

Murko (1892: 31) vseskozi izpostavlja, da je prepovedovanje postavljanja naslonke na prvo mesto napačno: »Tudi tukaj skušajo slovenščini naložiti okove. Uči se, da tudi v takih stavkih enklitike ne morejo stati na začetku.«

Murko navaja tudi primere naslonk na začetku skrčenih stavkov (npr. *Plane nanj, se ga oklene* – Stritar) in na začetku prirednih glavnih stavkov in v samostojnih srednjih stavkih (npr. *Gotovo sem krščena, mi je ime Marjetica* – narodna). Stava naslonk je lahko tudi drugačna, predvsem zaradi izjem, ki so pod vplivom narečnih značilnosti. Slovenščina je posebna tudi v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki.

¹² Podobno ugotavlja že Peti-Stantić, 2007a: 5–16.

Ručina je npr. šla v drugo skrajnost in izgubila še praslovanske naslonke, *go* in *mu* pa sploh ni razvila.

Zakaj do začetne stavčne stave brezglasnic, ki niso enklitike (zaslonke), pač pa proklitike (predslonke), sploh prišlo in zakaj so naslonke zapustile svoje naravno drugo mesto v stavku, Murko ne zna z gotovostjo razložiti.

Izvedeli bi vendar tudi radi, kaj je vzrok temu nenavadnemu pojavu. V sorodnih slovanskih jezikih nahajamo ga le redko, pri naših najbližjih štokavskih sosedih ga sploh ni. /.../ Stavkov, ki se začenjajo z enklitiškimi oblikami, kar mrgoli v narodnih pesnih, pripovedkah in pregovorih /.../. Naš jezik se je v tej reči jednako samostavno razvijal kakor ruski, ki je zašel v drugo skrajnost /.../. Danes se tudi samostalni stavki, posebno v narodnih pesnih in pregovorih, često začenjajo z enklitikami, kar daje jeziku nekaj lahkega in gibčnega. /.../ Omenjam še, kako brezsmiselno je »popravljal« Levstik Prešernove poezije, ker enklitik ni pripuščal ne samo na začetku stavkov, ampak tudi na začetku verzov jih je preganjal. /.../ Tukaj je popravljanje že popolnoma neumestno. (1892: 35–36.)

Za konec pregleda Murkove obravnave brezglasnic lahko torej zaključimo, da Murko stavo brezglasnic na začetni stavčni položaj označi za naravno, obenem pa tudi kot posebnost, še posebej v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. Popravljanje oz. zatiranje te slovenske posebnosti se mu zdi nesmiselno.

Breznikovo slovnico (1916: 263, 264) in njeno obravnavo stave naslonk smo že omenili. Pri stavi brezglasnice na začetni stavčni položaj se Breznik nasloni na Škrabčevo normo. Naslonka na začetku stavka lahko stoji, vendar le v primeru, ko je glagol *biti* samostojen in ne pomožen ali ko je v vprašalnih stavkih členek *ali* izpuščen. V drugih primerih brezglasnica stavka ne sme začeti. Breznik obravnavo stave naslonk zaključi z ugotovitvijo, da se začetnemu položaju naslonk sodobni pesniki ogibajo: »Ne sme pa naslonica sicer stati na prvem mestu. Vendar beremo v narodnih pesmih jako mnogo takih primerov: *Se kralj Matjaž oženil je* /.../. Dandanašnji se pesniki ogibajo take stave« (1916: 264).

Slovenska slovnica štirih avtorjev (Bajec, Kolarič, Rupel in Šolar 1956) naslonke obravnava zelo na kratko. Pri začetni stavi naslonk se naslanjajo na Breznika oz. celo prepišejo njegova pravila (1954: 330–331). Obravnava naslonk v *Slovenski slovnici* iz leta 1956 je torej le okrnjen posnetek Breznikove.

Kot zadnjo bomo omenili še Toporišičevo slovnico (2000), ki sledi Škrabčevemu razumevanju začetne stave naslonk, deloma pa posnema Breznikove primere.

Na začetku povedi ali stavka stojijo proste naslonke le takrat, če sta pred njimi izpuščena vezniška ali naglašena beseda (besedna zveza), za katerimi naslonke sicer lahko stojijo: *Si brala novo pesniško zbirko?* (= *Ali si ...*); *Le hitro pojdi, je daleč* (= *Pojdi, ker je ...*); *Se bo nadaljevalo* (namreč: *to, berilo, članek, razprava*); *Se priporočamo* (namreč: *Tudi za prihodnjič ...*). Sem gre za silo tudi Prešernovo *Je znala obljubit, je znala odreči* ... (namreč *Urška*); ali pa moramo to imeti za umetno stavo. (Toporišič 2000: 676.)

Toporišič začetno stavo naslonk označi za umetno in za knjižni jezik (ponovno) postavi pravilo, ki ob predvidenih izjemah prepoveduje rabo naslonke na začetku stavka.

4 Namesto sklepa: Kaj kaže sodobna raba?

Na koncu pregleda stave naslonk na začetku stavka bomo navedli še nekaj izbranih sodobnih primerov. Navedli jih bomo zgolj kot ilustracijo živosti začetne stave, hkrati pa kot spodbudo za nadaljnje raziskovanje predstavljene besednoredne značilnosti slovenskega jezika.

Primeri so bili izbrani povsem paberkovalno iz različnih korpusov (korpus 35 posnetih spontano govorjenih besedil zasebne rabe, Janes, Gigafida 2.0, Nova beseda, uradna službena obvestila po e-pošti). Podali jih bomo le nekaj:

- napol uradno službeno e-sporočilo: Draga XY, pri priznavanju magistrskega dela je lahko deloma priznana obveznost, saj drugače ne gre. Mora pa poleg tega imeti na LA tudi predmete, ki se bodo polno priznali. Kar pa se drugega vprašanja tiče, tudi lahko, če lahko študentu le kaj priznate – npr. zunanje izbirne predmete. **Je** res smiselno, da so cel semester v tujini in da dosežejo minimum KT.
- Zasebni pisni komentar (pogovor), Wikipedija (Janes): Kdaj je bila res ustanovljena Univerza v Mariboru, 2. julija ali 19. septembra 1975. Ugibam, da je bil 2. julija sprejet zakon o ustanovitvi, svečana razglasitev pa 19. septembra. Imam prav? **Sem** se pravkar vrnil iz ene sejne sobe na Rektoratu UM, kamor sem šel na hitro pogledat razstavo dokumentov o zgodovini UM.
- Zasebni pisni komentar (pogovor), Wikipedija (Janes): Umetniki pa s krogom (ali z drugim upodobitvenim objektom) pojasnijo ali hočejo pojasniti vse. **Me** zanima kakšne ilustracije so v znamenitih Laundau-Lifšicovih učbenikih.
- Intervju v lektorirani reviji (*DiŽ*), namenjeni širokemu krogu bralcev: Življenje skupaj pa se mi ne zdi v redu, izkušnja iz moje primarne družine ni tako dobra. **Bi** si želel manj vpliva none. **Sem** si moral izboriti vladavino v hiši, saj je bila nona šefica /.../.
- Zasebni pogovor (Ljubljana): Pol je prišla nazaj, je rekla: »Joj, sem čisto pozabila.« **Me** je končno me¹³ je priklopila, no, pol so me pač bolj mal bolj intenzivno začel /.../.

Navedeni primeri se resda razlikujejo tako glede na zvrst, prenosnik in skladiščno vlogo, ki ju opravljata opazovana naslonka ter stavek, katerega del je naslonka, in vrsto naslonke, vendar vsi izkazujejo prisotnost začetne stavčne stave naslonke, prav tako pa se razlikujejo od dopuščenih izjem, predvidenih po *SS* (2000: 676). Kot je zapisal že Murko, tovrstnih stavkov »mrgoli«. Izbrani primeri kažejo tudi na neskladje med spontanim (govorjenim in spontano zapisanim) jezikom na eni strani ter zbornim, knjižnim jezikom na drugi. Zelo zanimivo bi bilo preučiti tudi stavo v umetnostnih in nekaterih publicističnih besedilih, v katerih bi tako stalna

¹³ Primer kaže tudi na premik naslonk, ki se v spontano govorjenem jeziku velikokrat realizirajo na vseh možnih stavčnih položajih.

kot prosta stava zagotovo izkazovali posebnosti v primerjavi z besednim redom, kakršnega opisuje SS.

Povsem na koncu bi si lahko zastavili vprašanje, ali vse predhodno napisano pomeni, da začetna stava naslonk lahko končno zadobi svoje mesto tudi v opisni slovnici slovenskega (knjižnega) jezika. Mogočih odgovorov je po vsej verjetnosti več. Podali bi jih lahko samo po poglobljeni raziskavi najrazličnejših funkcijskih in socialnih jezikovnih zvrsti, podprti z nadrobno pokrajinsko oz. narečno sliko.

Literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko in Šolar, Jakob, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS: <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/42/1956-bajec-kolaric-rupel-solar>.

Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicae et Lusaticae lingvae, cum Dalmatica et Croatica cognatio, facillè deprehenditur*. Wittenberg: <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/1/1584-bohoric>.

Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21/5. Ljubljana: KTD: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-2A9D9FRD>.

Breznik, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja: <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/35/1916-breznik>.

Breznik, Anton, 1924: Stritarjev slog. *Dom in svet* 37/3. Ljubljana: KTD.

Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. 4. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Breznik, Anton, 1967: Življenje besed. Maribor: Obzorja.

Dajmko, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windifchen Sprache*. Gradec: J. A. Kienreich.

Janežič, Anton, 1854: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: J. Leon.

Kopitar, Jernej, 1809: *Grammatik der Slavifchen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: W. H. Korn.

Levstik, Fran, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Ljubljana: J. Giontini.

Metelko, S. Franc, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana: L. Eger.

Murko, J. Anton, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*. Gradec: F. Ferstl'schen.

Murko, Matija, 1891: Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. Bartel, Anton (ur.): *Letopis Matice Slovenske za leto 1891*. Ljubljana: Matica Slovenska. 1–65.

Murko, Matija, 1892: Enklitike v slovenščini. II. del: Skladnja. Bartel, Anton (ur.): *Letopis Matice Slovenske za leto 1892*. Ljubljana: Matica Slovenska. 51–86.

Murko, Matija, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

Nartnik, Vlado, 1981: Klitike in vezanje stavkov. *Slavia – časopis pro slovanskou filologii*. 50/2. Praga: Slovanský ústav. 141–145.

- Nartnik, Vlado, 1987: Stava zaimkov v klitičnih nizih. *Slava – debatni list* 2/2. Ljubljana: FF. 67–70.
- Orešnik, Janez, 1984: Slovenske breznaglasnice se vedejo predvsem kot proklitike. *Jezik in slovstvo* 29/4. 129.
- Orešnik, Janez, 1985: O desnem izpustu proklitično-enklitičnih naslonk. *Jezik in slovstvo* 30/5. 145–147.
- Orešnik, Janez, 1986: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 31/6. 213–215.
- Peti-Stantić, Anita, 2007: Besedni red pri Škrabcu in pri Maretiću. *Filološki studii/Filološke pripombe/Filologiĉeskie zametki/Filološke studije* 5/2. 5–16.
- Peti-Stantić, Anita, 2007: Naslonke – terminologija med skladnjo in prozodijo. Orel, Irena (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, Filozofska fakulteta. 425–434. (Obdobja 24).
- Pohlin, Marko, 1768: *Kraynska Grammatika, das ist Die crainerifche Grammatik, oder Kunft die crainerifhe Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben*. Ljubljana: F. Eger.
- Sever Torkar, Jaro, 2013: *Obravnava slovenskih naslonk. Diplomsko delo*. Smolej, Mojca (mentorica). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- Škrabec, Stanislav, 1994–1998: *Jezikoslovna dela 1–4*. Kostanjevica: Franĉišškanski samostan.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vodnik, Valentin, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: L. Eger.

